

KNAPP ÉVA

**Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján:
Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége* . I.**

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első harmadának egyik kevésbé ismert vándorköltőjeként és alkalmi versszerzőként számon tartott Berei Farkas András sajátos írói „létmódját” kezdettől fogva kiegészítette költői és prózai munkái kiadásának és terjesztésének programjával.¹ A kiadás és terjesztés folyamatában egyéni elképzelés mozgatta: amit megírt, igyekezett nyomtatásban megjelentetni, kiadott munkáit el akarta adni, a bevételből pedig nem csupán megélni kívánt, hanem újabb munkákat is létrehozni. Ebben az újra és újra ismétlődő folyamatban szenvedélye éppúgy irányította, mint a megélhetési kényszer. Kortársai közül sokan értetlenül figyelték; egyszerűen munkakerülőnek, „korhel és bitang ember”-nek tartották, aki könnyen akart élni. Más egykorú vélemény szerint Farkas „a könyvek kiadásában szorgalmatoskodó” ember volt.² Saját műveit kiadó és terjesztő tevékenységének vizsgálata jó alkalmat ad a mesterkedő költészet, az alkalmazott literatúra és a ponyvairodalom határán mozgó alkotások kiadási folyamatának és a nyomdatermékek forgalmazásának tanulmányozására, egy a korban korántsem egyedülálló, eddig kevésbé ismert irodalmi jelenség bemutatására.

Farkas András elszegényedett kisnemesi családból származott, nagyapja református pap volt, s szülei taníttatni kívánták, éppúgy, mint apját a nagyapja.³ A befejezetlen tanulmányok után több lehetőség kínálkozott életvitele kialakítására: lehetett volna házi tanító, esetleg egy jó nősülés után szabad emberként, nem jobbágyi sorban gazdálkodhatott volna. Farkast azonban nem vonzotta sem a tanítás, sem a családalapítás. Szeretett az emberek között forogni, szórakozni és szórakoztatni, s – mint debreceni kollégiumi éveinek forrásai mutatják⁴ – jól élni, s közben verselni. Célját – több hasonló szemléletű, másod-, harmad-vonalbeli író, alkal-

* Részlet egy készülő monográfiából.

¹ L. még: KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Bp. 1997.; KNAPP Éva: *Egy „ótska poéta” a felvilágosodás és a reformkor határán: Berei Farkas András*. Kézirat, megjelenés alatt.

² SZEREMLEI Samu: *Farkas András Hódmezővásárhely pusztulásáról*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* (2.) 1892. 398–400.

³ L. még: KNAPP Éva: „Kis Trója szült engem a Hóldnak mezején” Berei Farkas András életpályája (1770–1832). Kézirat.

⁴ Acta sedis Scholasticae Judiciaria ab Anno 1792–1797. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (= TtREL), Debrecen. II. 10. a). 9. 1792. 16. Junii, Causa 6. 4–5.

mi költő kortársa példájára – viszonylag könnyen megvalósíthatta volna, ha nem nincstelen.

Nem tudjuk biztosan, hogy mikor lett Pest-Budán – mint maga állítja – „a M[a-gyar]. Országi T[ekintetes]. Kir[ályi]. Táb[la]. Hites Nótáriussa”⁵ (juratus notarius). Egyik munkája szerint 1810-ben „már 8. esztendeje” élt Budán, de a nyarakat – alkatának megfelelően – vándorlással töltötte:

„Pesten, és Budán van rend szerént lakásom
De sok felé esik Nyárban utazásom
Mint a Hóld el fogyok én is meg meg telek,
Mihelyst ki telelek Pestel is be telek.”⁶

A feltehetően az 1810-es évek elejéig betöltött írnoki állás viszonylag szegény, de biztos megélhetést nyújthatott számára, amivel összhangba tudta hozni költői elképzeléseit. Tudomásom szerint ennél komolyabb, állandó megélhetési forrása nem volt egész életében. Vagyont nem sikerült gyűjtenie és sem tehetsége, sem sikere nem volt akkora, hogy egy nyomdával vagy kiadóval kialakított, hosszabb távú együttműködés biztosította volna megélhetését.

Vándor alkata és rövid távú írói tervei ezért elsősorban kisebb munkák elkészítésére ösztönözték. Nyomtatványainak terjedelme ritkán emelkedett száz oldal fölé, túlnyomó többségük füzetes kiadvány. A kiadványok viszonylagos igénytelensége, jellegzetes külseje, formai és tartalmi sajátosságai eredményezhették, hogy Mátray Gábor kéziratos visszaemlékezésében nyomdászként mutatta be Farkast: „verses fércz műveit [...] többnyire saját kis kézi sajtóján nyomtatta, s ő maga kötötte be”.⁷ Ezt a minden tárgyi alapot nélkülöző megjegyzést később többen is átvették, s a „vándornyomdász” legendája bekerült a legfrissebb lexikonokba⁸ is.

Farkas András – bár gyakran vallott önmagáról – egyetlen munkájában sem említette, hogy bármiféle nyomdai felszerelése, tipográfusi gyakorlata, megfelelő szakmai tudása lenne vagy hogy akár egyetlen munkáját is saját kezűleg nyomtatta volna ki. Következetes szóhasználata azt bizonyítja, hogy mindig másokkal nyomtatattatott („nyomtatásban ki botsáttattak”, „nyomtatás alá adandó darabok”).⁹ Önmagáról sohasem írt nyomdászként, annál többször kiadóként. Életművében mindössze egyszer tett rövid említést a könyvnyomtatásról. A Kassán 1810-ben

⁵ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme [...] – –, A M. Országi T. Kir. Táb. Hites Nótáriussa*. Budán 1800. Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel.

⁶ FARKAS András, Berei: *Apolló kis rósáskertje*. Kassán [1810.] Füskúti Landerer Ferentz betűivel. 42, [1]_{6r}.

⁷ MÁTRAY Gábor: *Rövid jegyzemények Farkas András életiratahoz*. 1869. In: *A Hód vize partján született Holdmezei Berei Farkas András népköltész arcsképe és kisebb versezetei*. H. n. [1829 körül]. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (= OSzK K) Quart. H. 2693. 1. f.

⁸ Így pl.: L(ÁSZLÓ) J(őzsef): *Farkas András*. In: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. PÉTER László. Bp. 1994. 1. 556.

⁹ FARKAS András, Berei: *Apolló kis rósáskertje*. Kassán [1810.] Füskúti Landerer Ferentz betűivel. 2_{1r-v}.

megjelent *Apolló kis Rózáskertje* című munkája olvasói előszavában, második műjegyzéke előtt dicsérte a „Typográfia”, e „szép, és igen hasznos, nemes Mesterségnek” feltalálását.¹⁰ Célja ezzel nem lehetett más, mint olvasói figyelmének felkeltése a kiadói jegyzékként közölt autobibliográfiára. Ennek ellenére ismerhette a nyomdai munkát is. 1808 októberében ugyanis egyik beadványában leírta, hogy Grün Orbán szegedi nyomdájában *A kis Trója pusztulása* első kinyomtatásakor „mellette” vigyázott, „egy füst alatt más speciesű írásomat nyomtatás alá adván”.¹¹

A XIX. század elején a legszerényebb nyomda működtetéséhez is olyan felszerelés kellett, melynek fenntartása, mozgatása és tárolása nehezen képzelhető el a vándorló életmód mellett.¹² Farkasnak nem volt lova, kocsija, többnyire gyalog járt, s előszeretettel bízta magát mások szívésségére (például ingyen helyet kért az úti alkalmatosságokon). Valószínű, hogy mindössze egy kisméretű rézmetszetek készítésére alkalmas nyomtató eszköze volt, amint arra az élete utolsó éveiből nagyobb számban fennmaradt önálló rézmetszetek utalnak.

Kiadói tevékenység

Farkas kizárólag saját munkáit jelentette meg. Magán megrendelőként ő fizette ki a nyomdaköltséget; mint írta: „költségemet is a szegedi könyvnyomtatónak fizettem”. Esetenként adós is maradt: „azt ki sem tudtam fizetni, hanem 55 Rfrtokkal maradtam adós Grün Orbán typografusnak”.¹³

Saját műveire korlátozódó kiadói módszere nem nevezhető olyan változatosnak, mint alkotómódszere. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy szegény volt. Elegendő vagyon hiányában nem tudott kidolgozni önálló kiadói koncepciót. Csak akkor tudott megjelentetni egy könyvet vagy füzetet, ha volt rá pénze vagy hitele. A külső anyagi körülmények egész életében körforgásszerűen ismétlődnek: anyagi lehetőség hiánya – a mecénások megnyerése, illetve hitel (zálog vagy „előpénz”) szerzése – az adósság törlesztése.

A kisebb előállítási költség és a nagyobb haszon reményében Farkas igyekezett tömegcikként megjelentetni munkáit. Ezt – néhány nyomtatvány kivételével – az igénytelen külső mellett a tervezett példányszámok bizonyítják: „Munkáim ki nyomtattatására ha csak öt száz Exemplárokban akarnám is ki adni [...]”, írta 1808-ban.¹⁴ A törekvés a minél alacsonyabb kiadási költségek biztosítására és fenntartására eredményezte a ponyvanyomtatványokra emlékeztető kezdetleges

¹⁰ Uo. I_{8r-v}.

¹¹ SZEREMLEI: *i. h.* (2. jegyzet) 399.

¹² A vándornyomdász fogalomról l. pl.: V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800*. Bp. 1999.

¹³ SZEREMLEI: *i. h.* (2. jegyzet) 399–400.

¹⁴ FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poéta [...] Avvagy [...] Poétai virágok [...]*. Szeged, 1808. Grün Orbán betűivel. IX.

technikájú, olcsó megjelentetést, a viszonylag rövid terjedelmet, a kis formátumok kedvelését és a vásári kiadványként való terjesztést.¹⁵

A jelenleg ismert kiadványok háromféleképpen jelentek meg: szabályos impresszummal, hiányos impresszummal (legtöbbször a nyomdahely elhallgatásával) és impresszum nélkül.¹⁶ A két utóbbi forma rokon a ponyvák megjelentetésének gyakorlatával. A hiányos megjelenésű kiadványokról ugyanis a nyomdák nem kellett elszámolniuk, s előállításuk jóval olcsóbb volt.¹⁷

Kiadói múltjára visszatekintve Farkas 1827-ben így foglalta össze e tevékenységének lényegét:

„Poéták az időt heverve nem töltik,
A mi kis pénzt kapnak a Köz-jóra költik.
A Könyvnyomtatásra adják a mít kapnak;
(Igy erszénnyek meg nem telik mint a Papnak).”¹⁸

Ennél többet vagy mást nem árult el kiadói tevékenysége céljáról. Az újabb és újabb művek megjelentetése „a nyelven szóllóknak kedvéért” történt. 1794-ben a kiadás egyik további szándéka saját rossz hírbe keveredett személyének, becsületének tisztára mosása volt:

„[...] a róllam rosszszúl itélni tapasztalt Világ előtt ez által magamat menthessem [...] és hogy a gonosz Informátorokat szándékjokban meg gátoljam, kiket Helyeken lenni szaglok.”¹⁹

A közjó Farkasnál azonos a magyar közönséggel. Egy másik megfogalmazás szerint célja, hogy a művet:

„[...] a mulatságos versekbe gyönyörködő Magyar Közönségnek kiadhassam, sok jeles esmerős Uraimnak kértekre.”²⁰

A morális és szórakoztató indíttatás mellett irodalmi szándék is ösztönözte művei kiadására:

„A Böltsesség, a fedhetetlen Erkölsök, a Gyermekek jó Nevelése Réguláinak terjesztése, s a Magyar Literáturának némi-némű elősegéllése – azok a fő szempontok, melyeket magam előtt tartottam; és azok a nemes indító okok, melyek engemet

¹⁵ 1812-ben például azt ígérte egyik munkájáról, hogy „el-készül Jósef napi Pesti Vásárra”. FARKAS András, Berei: *Diétai elmélkedések*. (Pozsony, 1812.) [Snischek Károly Gáspár]. 15–16.

¹⁶ KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

¹⁷ POGÁNY Péter: *Folklór és irodalom kölesönhatása. A régi Váci Nyomda működése nyomán (1770–1823) I. Vásári ponyvairatok*. Bp. 1959. /Irodalomtörténeti Füzetek 24./ 61–102.; Uő.: *A magyar ponyva tüköre*. Bp. 1978. 293–349.

¹⁸ FARKAS András: *Tekintetes Vas Vármegye dítsérete a vas hasznáról, és Ennek Fő Kormányán ülő [...] Batthyáni Battyán Fiilöp Bekisérese pompája [...]*. H. n. [1827.] ny. n. [1]_{3v}.

¹⁹ FARKAS András: – – *pokolbéli útazása [...] ki-botsátott az Author [...] a nyelven szóllóknak kedvéért*. Pesten, 1794. [Füskúti Landerer Mihály]. Elő Szóllás.

²⁰ Uo. Ajánlás.

e Munkátskának Magyar nyelvre való fordítására, és Világ eleibe való botsátára bírtanak.”²¹

Több művében nem a megszokott versszerző, poéta kifejezésekkel jelölte, hanem egyszerűen kiadóként tüntette fel magát. 1804-ben például az ajánlás végén a „H. M. B. F. A. A *Ki-adó*.”, 1808-ban a címlapon a „ki adó Farkas András” aláírás olvasható.²² A ’kiadó’ megjelölés elsősorban az egyes művek megjelentetésének elősegítésére, s nem egy könyvkiadó vállalkozásra vonatkozott. Farkas számára a füzet- és könyvkiadás csak annyiban jelentett célt, hogy amit megírt, azt megjelentesse, azaz a kiadás része volt a művek létrehozásának.

Amíg írnokként dolgozott, kiadási tevékenységét megpróbálta összekapcsolni a hivatalából adódó feladatokkal, az egy-egy újabb kiadáshoz szükséges pénz megszerzésével és új művek megírásával. Így például az 1808 őszén a hódmezővásárhelyi „Becsületes Tanács”-hoz intézett beadványából megtudjuk, hogy Farkas, miután megírta művét a tűzvészről, annak „kinyomattatása két hetek alatt készülvén, ide értvén az utazást és a mellette való vigyázást, *koszt, kvártét* [!], *elmentőrest*, időtöltést”.²³

Később egyre fontosabbá válhatott a munkák gyors megjelentetése, mert azok eladásából – egyre több adóssága miatt – pénzt remélt. E folyamatban jelentősen megnőtt a ’hír’, a mű aktualitásának értéke. Példaként a valószínűleg 1825-ben Miskolcon, két változatban megjelent, *Tekintetes Nemes Borsod Vármegye tisztválasztó és Tek. Bihar Vármegye beiktató Gyűlése Szent György Hava 26-dik, 27-dik és 28-dik napjaiban 1825-ben* című kiadványt választottam. A két változat címe eltérő, s egyik címdalán sincs szerzői név. A szerző neve csak a második kiadásban, ott is csak az utolsó nyomtatott lapon kapott helyet: „Készítette Farkas András, Miskolcz. A fent nevezett napokon, és Esztendőben.”²⁴

A két, közel azonos terjedelmű, de eltérő ívjelzésű nyomtatványból²⁵ az első, bibliográfiailag eddig ismeretlen változat (1^v lapján olvasható: „A Sajtó alá botsátatik Sz. György Hava 20-dikán, 1825.”, azaz a megverselt esemény előtt hat nappal. Vajon igaz-e ez a megjegyzés? A dátum hitelesítésére a közvetlenül ez alá nyomtatott, a második kiadásban már nem ismétlődő „Szabó Románus m. k. Könyv-visgáló” kitétel szolgálhatott. Az egymást követő versezetek pontosan jelzett kronológiája (1810, 1811, 1824, 1825 Szent György hava 19.) azt bizo-

²¹ FARKAS András (Ford.): *Elísa testamentoma a maga kedves leányához [...] elől-adatnak*. Posonyban és Pesten, 1803. Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel. Elő-beszéd.

²² FARKAS András, Berei: *Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadult Izének*. Szegeden, 1804. Nyomtat. Grün Orbánnál. [15].; Uő.: *A mecénás és a poéta [...] jegyzékei A ki adó Farkas Andrásnak*. H. n. [1808.] ny. n. Címlap.

²³ SZEREMLEI: *i. h.* (2. jegyzet) 398–400.

²⁴ 1. kiadás: H. n. [1825] ny. n.; 2. kiadás: (FARKAS András): *Tekintetes Nemes Borsod Vármegyei tisztválasztó Gyűlés. és be kísérő nemes bandérium*. Második kiadás. Az első kiadásban esett hibáktól megtisztítva. Fő-Ispán Úr Ó Excellenzijája és a Megyebéli Első Al-Ispán M. Vay Ábrahám Úr Arany Kultsos Vitéz előre fizetett szíves költségeken. 1825. H. n. [1825.] ny. n.

²⁵ 1. kiadás:)(⁸, 2¹,)(2¹, [] = 11 levél – 8^o; 2. kiadás:)(⁸,)(2⁶ = 14 levél – 8^o

nyítja, hogy Szabó Románus csak a munka egy részét, az első hét és fél levél kéziratát láthatta és engedélyezhette. A kinyomtatáskor azonban a kézirat kibővült az 1825. május 2-i, az 1825. április 26-i és az azt követő napok eseményeiről írt versekkel. Ez a gyorsaság azért lehetett fontos, hogy a munka szerzője, aki egyben a sajtó alól kikerülő példányok tulajdonosa volt, pénzhez juthasson. A csak az első kiadásban megjelent vers szerint:

„Mint Könyv áros hát itt bátran bótot nyitok
És ha hasznos vásárt Miskóltzon indítok
Az ótska versekből sokat eladhatok,
Az árán újjabbatt frisset nyomtatatok.
A kiknek már Músám megnyeré kedveket
A két Haza előtt neveli Híreket
Örökkössé teszi ez által neveket.
Úgy fizeti vissza az ő költsönöket,
Ha lesz verseimnek jó kelete ára,
Nem kérek senkitől úgy pénzt usorára.”²⁶

Az első változat két utolsó verse Vay Ábrahámot, az új „első-Vitzispány”-t, illetve Fodor Pált, a korábbi alispánt köszöntötte. Kettőjük közül Vay Ábrahámnak szól, a cenzúrázás adatait már nem közlő, a „Felsőbbek engedelmeiből” megjelent második kiadás ajánlása. Ő volt az, akinek „előre fizetett szíves költség”-ével 1825-ben ki lehetett egyenlíteni a nyomdaköltséget.

A két változat szöveganyaga közel sem azonos; az ismétlődő szövegek terjedelme mindössze nyolc lap, ami az első kiadás teljes terjedelmének 36, a másodikénak 27%-a. Azaz a két, címe alapján közel azonos kiadvány könyvészetiileg valójában két új művet takar, részben ismétlődő szövegekkel. Ugyanakkor az első változat utolsó három levelének²⁷ nyomdai kivitelezése azonos a második változat három közbenső levelével,²⁸ ami csak úgy lehetséges, hogy a nyomdában a második változat készítésekor még rendelkezésre állt az első változat megfelelő részeinek szedése, vagyis a két nyomtatvány gyorsan, egymás után készült. A gyorsaság mindkét esetben fontos lehetett: az első változat a []_{1v} lapon („T. Paló-”) őrszóval végződik, a másodikban pedig ugyanennek a)(2_{2v} lapon található őrszónak nincs folytatása a következő lapon. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a megvizsgált példányok egyike sem hiányos. A szerző eredetileg valószínűleg másként akarta folytatni a munkát; a „T. Paló-”-val kezdődő szövegrész azonban vagy nem készült el vagy kimaradt a kéziratból. Az első változat a tisztújítás előtörténetét és néhány részletét, a második magát az eseményt és annak hatását örökítette meg. A sikeresen kihasznált és kamatoztatott ’újság’, az aktuális hír két eladható nyomtatványt eredményezett. A példa egyúttal érzékelteti, hogy az örökös pénziánnal

²⁶ [FARKAS András]: *Tekintetes Nemes Borsod Vármegye tiszt-választó és Tek. Bihar Vármegye beiktató Gyűlése Szent György Hava 26-dik, 27-dik és 28-dik napjaiban 1825-ben.* H. n. [1825.] ny. n.)(8v.

²⁷ 2¹,)(2¹, []¹

²⁸)(2_{1r-3v}

küzdő Farkas András több évtizedes tapasztalatszerzés után hogyan kamatoztatta a hír, az újdonság természetét és erejét, s számára mi volt a versírói és kiadói tevékenység tényleges célja.

A nyomdaköltségek biztosítása

Az alkotás folyamatossága, a művek megjelentetése és saját megélhetése biztosítására Farkas – néhány munkájától eltekintve – maga vállalta a kiadási költségek összegyűjtését. Ebben az a tapasztalat vezethette, hogy e nélkül munkái nagyobb része soha nem látott volna nyomdafestéket. A Farkas műveit is támogató mecénatúra hosszú utat járt be a XVII–XVIII. század mecénási gyakorlatától a megjelenés előtt álló munkák előfizetőit és a nyomtatványok vásárlóit egyaránt mecénásnak tekintő sajátos elképzelésig és követte a társadalmi ízlés megváltozását. A kiadási költségek előteremtésének formái időben is jól elválaszthatók egymástól.

I. A hagyományos gyakorlatot követő mecénáskeresés, majd a nekik szóló dedikációval megjelentetett munkák száma viszonylag kevés. A sajtó alól 1794–1804 között kikerült nyomtatványok többsége ide sorolható. Farkas eleinte ritkán használta a mecénás kifejezést, jóllehet már első nyomtatott munkájában szerepel a fogalom rokon értelmű változata gróf Teleki Sámuelre vonatkoztatva:

„Grátziád énnékem volt bástyá s erős vár,
Meg-sebhedett szívem mellyet óltalmúl vár.”²⁹

Ugyanitt a mecénás fogalomtól elkülönítette a patrónusság gondolatát. A patrónus közelebb áll a baráthoz, s nem csupán anyagi segítséget adhat, hanem ösztönzést is:

„Szárnyakat készítesz nekem, hogy repüljék,
A jó szerentsének halmára hogy üljék.”³⁰

Farkasnál mindenki kiérdemelte a mecénás megnevezést, aki pénzt vagy segítséget adott neki szorult helyzetében. Így például amikor 1792. szeptember 25-én nem volt úti okmánya, a budai várban bekérgetőzött Sándor Lipót nádorhoz, aki ellátta a megfelelő iratokkal, s ezért megkapta Farkastól a mecénás nevet.³¹ Az 1792 őszen Pozsonyban Battyhány József főkancellár és esztergomi érsek tiszteletére szerzett versekért hat aranyat kapott, s hálából így verselte meg jótevőjét:

²⁹ FARKAS András: – – *pokolbéli útazása*. Pesten, 1794. [Füskúti Landerer Mihály]. 5.

³⁰ Uo. 10.

³¹ Uo. 28–29.

„Tsalhatatlan Attya Hazánkknak e József,
Vagy Te nagy Mecénás mert valóba József”³²

Mecénásának nevezte gróf Splényi váci püspököt is, akit 1793-ban Báró Rudnyánszkyhoz Dukára menet „megtiszttelt”, s ezért két pár tallért kapott tőle. 1793. szeptember 26-án a nádori udvarban Budán tisztújítás volt, Farkas latin köszöntőt mondott Sándor Lipótnak, s nyolc aranyat kapott érte.³³

1800 körül e „mecénási gazdagság”, bőkezűség csökkenhetett, mivel a mecenatúra római példája után a jelenkor megfogyzatkozott mecénásairól olvashatunk műveiben. A „Músáknak különös Pártfogói”-t Farkas 1803-ban az ország földrajzi bontása szerint közli, s a három oldal terjedelemben felsorolt „mecénások” ekkor összesen hat munkájára adtak „előpénzt”.³⁴

Gróf Teleki Sámuel, Hadadi Wesselényi Miklós és felesége, Cserey Heléna első nyomtatott munkáinak voltak mecénásai, akik a XVII–XVIII. században bevett gyakorlat szerint kifizették egy-egy mű teljes nyomdaköltségét.³⁵ Az először 1800-ban megjelent *Pannónia öröme* kiadására azonban már nem volt elegendő egyetlen mecénás adománya. Ennek nyomdaköltségét Alexandra Pavlovna, a megverselt menyasszony öt, név szerint megnevezett „Hof Dámája” fizette, s a munka ajánlása rajtuk kívül minden magyar dámának szól.³⁶

Az *Elisa testamentoma* című fordítás Landerer Mihály, a nyomdász költségével jelent meg, ezért nincs mecénási ajánlása, s a fordító előbeszédében a munka lehetséges olvasóinak ajánlja a művet:

„Tulajdonképpen a Szép Nemnek van ez a Munka szentelve, a mint a tizmjé mutatja. De minthogy a Böltsesség és a Virtus közönséges Réguláit, nem tsak az Aszszonyoknak, hanem a Férjfiaknak-is egyaránt szükséges tudni [...] ajánlom [...] Férjfiaknak és Atyáknak-is.”³⁷

A *Lói-Tanács* című munkáját Babartzi Imre, Csongrád vármegye „vice-notáriussa” és „tábla-bírája”, valamint Kardos György, „Szathmár vármegye leveles tárnokja” mecénálta, mindketten külön dedikációt kaptak Farkastól.³⁸ Babartzi később megtagadhatta egy másik mű támogatását, sommás véleményt alkotva a költő tehetségéről. Erről szerzőnk így írt:

³² Uo. 43–45.

³³ Uo. 96., 97.

³⁴ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Szegeden ²1803. Nyomtat. Grün Orbán betűivel. [110–112].

³⁵ FARKAS András: – – *pokolbéli útazása*. Pesten, 1794. [Füskúti Landerer Mihály.]; Uő.: *Páratlan és példát nem esmérő [...] N. Károlyi szék építő gyűlés*. Kolosvárat, 1794. Ref. Kol. Bet.

³⁶ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Budán, 1800. Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel.

³⁷ FARKAS András (Ford.): *Elisa testamentoma a maga kedves leányához [...] elől-adatnak*. Posonyban és Pesten, 1803. Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel. Elő-beszéd.

³⁸ FARKAS András, Berei: *A Lói-Tanács*. Szegeden, [1804.] Nyomt. Grün Orbánnál.

„Hogy légyek Mecénás a ki azon kértél
 Meg valloim hogy bennem jó véget nem értél
 [...]
 Mit ér e hasztalan gyűlvész, írka, firka
 Itt s amott harapta mint füvet a Birka
 [...]
 Ha nem ír is az én dítséreteimre
 Én azért maradok tsak Babartzi Imre.”³⁹

A hagyományos értelemben vett mecénáskereséssel többször sikertelenül próbálkozhatott. Így például sokáig nem talált mecénást az 1804-ben megjelent *Menny-Ország felé-való útazása* című műve kéziratára. Az „Alexander Ragázzy” császári-királyi cenzortól 1798. július 30-án megkapott engedély után csak hat évvel megjelent munka költségeinek biztosításához sok fáradozás kellett. A könyv első, satirikus ajánlása „Vajjkovits Imre” kalocsai püspöknek és nagyprépostnak szól, aki humort sem nélkülöző, Farkas által idézett levélben utasította el a mecénásságot:

„Én alább írt, a Mennyei Jerúsálem felé magam-is útazok, és ahoz napról napra jobban közelgetek, – nem-is akarok már semmit hallani a földi Jerusálemről. (a hol mostanába még a Pokolból ki-szabadúlt Izével bújdosok) Azért keressen az Író magának olly Mece-nást, a kivel tovább kíván a földi Jerusálemba múlatozni. Vajjkovits m. p.”⁴⁰

A második ajánlás a nevét közölni nem kívánó „T. M.” kalocsai kanonoknak szól, aki azonos lehet a Farkas egy másik munkáját 1808-ban 54 forinttal támogató „Martinus Takáts” kalocsai nagypréposttal.⁴¹ A kanonok szintén nem vállalta a teljes nyomdaköltség kifizetését; s verses „Felelet”-ben tudatta a szerzővel, keressen magának másutt „igazi” mecénást:

„Azért a Szerzője más érdemesebbet;
 Keressen magának! Bőltsebb s híresebbet!
 Könyve őltalmára Felsőbb s erősebbet!
 Nyomtatása végett pedig pénzesebbet!

*

Hogy pedig az Író eztet fősvénységnek,
 Ne ítélje, se ne tartsa kevésységnek,
 [...]
 Maga a Vers íróit mint lehet segíti,
 Egy tutzet (!) arannyal zatskóját bőviti,
 Ezen ajándékkal könyvét ékesíti,
 Annak nyomtatását együtt könnyebbíti.

T. M.

Kalotsai Canonok.”⁴²

³⁹ FARKAS András: *A mecénás és a poéta*. H. n. [1808.] ny. n. 22.

⁴⁰ FARKAS András, Berei: *Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadúlt Izének*. Szegeden, 1804. Nyomtat. Grün Orbánnál.

⁴¹ FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poéta*. Szegeden, 1808. Grün Orbán betűivel. 53.

⁴² FARKAS András, Berei: *Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadúlt Izének*. Szegeden, 1804. Nyomtat. Grün Orbánnál.

A könyv végül a szerző több helyről összegyűjtött költségén jelent meg, a *Pannónia öröme Tóldalékja* szerint öt további munkával együtt. Budáról és Pestről huszan, köztük „Báró Orczi Lőrincz, Músáknak különös Pártfogója”, a költő unokája, „külömb külömbféle helyekről és vármegyékből elegyesen” tizenkilencen, „Győrübül” tizenketten, „Ketskémétrül” négyen, „Szegedről” tizenketten, „Szentserül” hatan és végül Hódmezővásárhelyről huszonegyen támogatták az összesen hat mű megjelenését. Farkas nem közölte a kapott összegek nagyságát, a „mecénások” társadalmi állapotát azonban feltüntette. A névsorban a grófoktól a pesti polgárokig, „Méltos. Nedetzki Anna Aszszony”-tól a hódmezővásárhelyi „özvegy Kováts Ferentzné”-ig a korabeli magyar társadalom minden rétege képviselve van.⁴³

Farkas András változatos pénzszerzési próbálkozásai egyik leglényegesebb elemét alkotják életstratégiájának. Még a debreceni kollégiumba való beiratkozása előtt megtanulta, hogy pénzt bárkitől és bármi áron – lehetőleg kétkezi munka nélkül – érdemes szerezni, illetve kérni. Erkölcstelen módon, lopással szerzett pénzről tudomásom szerint egyedül a kicsapatási jegyzőkönyve tesz említést.⁴⁴ Munkáiban közölt önéletrajzi adatai alapján először a szülei segítettek anyagilag. 1788-ban anyjától kapott hetven forintot belgrádi útjára, ahonnan hazatérve apjától kért pénzt tanulmányaira. Iskolai kicsapatását követően változatos módon jutott pénzhez: így például a kecskeméti pusztán a „garabonciáság”-ával megfélemlített gulyások adtak neki pénzt és élelmet. Pest-Budán egy alkalommal egy ismeretlen gróf fizette ki helyette a fiáker díját.⁴⁵

Munkái mecénását körültekintően kereste meg. Amikor például elkészült *Páratlan és példát nem esmérő [...]* N. Károlyi szék építő gyűlés című kézírata, az ajánlás szerint nem tudta, kit kérjen meg a kiadási költségek kifizetésére, s egy kolozsvári grófkisasszony javaslatára fordult Wesselényi Miklóshoz és feleségéhez. Ugyanebben a munkában célzatosan utalt arra is, hogy az általa idézett latin vers szerzője egy aranyat kapott a vers minden betűjéért.⁴⁶ Az efféle „csodáról” Farkas azonban csak álmodozhatott.

II. A pénzszerzés újabb formáját jelzi a XVIII. század végétől általánossá váló előfizetési rendszer egyéni alkalmazása. Farkas kisebb és nagyobb „jegyzőkönyveibe” írta, illetve íratta fel a kiadványaira adakozók nevét. Ezzel célja egyrészt mecénásai nevének nyomtatásban történő megörökítése, másrészt annak rögzítése volt, hogy kinek kell eljuttatnia példányt a kinyomtatott munkából bőkezűségéért. Mindkét célt maradéktalanul kívánta megvalósítani. Ezért kerülhetett például az

⁴³ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Szegeden, ²1803. Nyomtat. Grün Orbán betűível. [110–112].

⁴⁴ 1792. június 16-án kollégiumi társa, Bánai Sándor vallotta, hogy Farkas azt mondta neki: „Mikor a Senior félre fordult, el tsiptem az asztaláról a pénzt”. *Acta sedis Scholasticae Judiciaria ab Anno 1792–1797*. TtREL, Debrecen. II. 10. a). 9. 1792. 16. Junii, Causa 6. 4–5.

⁴⁵ FARKAS András: – – *pokolbéli útazása*. Pesten, 1794. [Füskúti Landerer Mihály]. 112., 123., 26., 40–41.

⁴⁶ FARKAS András: *Páratlan és példát nem esmérő [...]* N. Károlyi szék építő gyűlés. Kolosvárrat, 1794. Ref. Kol. Bet. [A]_{2r}.

„előpénzt” adók már idézett, 1803-ban megjelent listájába ilyen megjelölés: „Egy valaki a nevét ki nem tette”.⁴⁷ Az előfizetési rendszer működésére utalnak a fennmaradt nyomtatványok jelentős részében Farkas kézíratos dedikációi. A *miskóltzi gyűlés* egyik példánya előzéklapján például a szerző kézírásával olvasható: „M. G. Andrásy István eő Excellentziajanak”.⁴⁸ Az 1819-ben megjelent *Patens* első változata egyik példányának előzekére a következő szöveg került: „Ifjú N Staud Imre Urnak nyújtom ezen Patenst, a melyet el fogadván – az 5 fl elő fizetés után, mint Jóltévőmet a halhatatlanságnak Olajával fel kenem költ Pesten Julius 16dik 1820 Szinyei Farkas, Poéta, és a halhatatlanságra fel kenetés olaja.”⁴⁹

A pénzszerzésnek ezt a módját Farkas 1819-ig tudta – több-kevesebb fennakadással – gyakorolni. Adósságai azonban már ekkor is gyűltek. 1808-ban például – saját szavait idézve – „eskütt bíró Zsoldos István urtól is 20 Rftokat kölcsönöztem és olyan környüállásim között talán a nagy harang fizetné meg azt is ő kegyelmének. Csak az a botránkoztató kövem és akadályom benne, hogy kezénél zálogot hagytam és tettem le bizonyos időre”.⁵⁰

A kiadási költségek biztosításának ebben a szakaszában – összesen több mint ötven nyomtatványról van szó – Farkas mecénási köre a királytól⁵¹ a pesti egyetem oktatójáig és „Aradi János Com. és Kir. Híd Árendás”-ig terjedt.⁵² Farkas mindegyik mecénását megbecsülte, s nevüket közölte. A *mecénás és a poéta* első nyomtatott változatában versben ígérte meg a munkáira adakozóknak nevük megörökítését:

„Ha a Poétáknak nintszen Mecenássok
Nem meszsze világít méttsek és lámpássok
A kiknek más Múzsám meg nyerte kedveket
A két Haza előtt neveli Híreket
Örökkössé tészí az által Neveket
Ügy fizeti vissza az ő költsönöket”⁵³

⁴⁷ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Szegeden, ²1803. Nyomtat. Grün Orbán betűivel. [112].

⁴⁸ [Kassa], 1810. [Füskúti Landerer Ferenc]. Példány: Borda Antikvárium (= BA), I. példány.

⁴⁹ H. n. [1819.] ny.n. Példány: BA.

⁵⁰ SZEREMLEI: i. h. (2. jegyzet) 399.

⁵¹ FARKAS András, Berei: *Felséges Mária Theresia örök emlékezetére emeltetett sirhalmi oszlop [...]*. Budán, 1807. Nyomtat. Landerer Anna betűivel. Egykorú kézírásos bejegyzés az egyik OSzK példány (140577) címlapja előtti előzéklapon: „I. C. R. Ma[jes]t[a]tis piis sumptibus”; Uő.: *Felséges Mária Theresia örök emlékezetére emeltetett sirhalmi oszlop [...]* Ő Tsászári Királyi Felségének Kegyes Költségével. Második Kiadás valamivel meg jobbítva. Pesten, 1809. Trattner Mátyás betűivel.

⁵² FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poéta*. Szegeden 1808 Grün Orbán betűivel. „Rumpach Sebes.[tyén]”: 56.

⁵³ FARKAS András: *A mecénás és a poéta*. H. n. [1808] ny. n.)(1,-.

Ugyanazon mű Szegeden kiadott második, hosszabb változatában sajátos módon csoportosította és úgynevezett „klasszisok”-ba sorolta mecénásait. A klassziszokat így határozta meg:

„A Mecénások három Classisukra osztatnak el: 1ső Heroicus. 2dik Criticus.

3dik Larvatus. Lásd a Heroicus Mecénást.

Músám igaz fő tzel az ollyakban ér el,

Kiket magos elme és nagy szív vezérel.

[...]

Criticus.

A ki a Músáknak munkáit rostálja,

Azokban a kevés örömet találja.

Larvatus.

A kik Délig Pálok, délután Tamások,

Más névvel két színű, lárvás Mecénások.

Kiben minden órán változó az elme,

A Músákhoz hamar meg húl a szerelme.”

Ezt követi a mecénások felsorolása, de nem a „klasszisok”, hanem társadalmi állapot szerint: az „előre fizető” „papi urak”, élükön Báró Fischer egri érsekkel (8 személy, összesen 201 forint), után következtek a világi urak, elsőként Ürményi József országbíró (79 személy, összesen 1052 forint). A legnagyobb összeget, száz forintot, „Comes Brunsvich Tavernicus m. p.” adományozta. „Gróf Szétsényi Ferentz Sz. István Király Rendjének arany Gyapjas Vitéze” ez alkalommal tíz forintot adott Farkasnak, épp úgy mint Tsányi Mátyás „Szegedi Polgár”.⁵⁴ A pénzt szerzőnk a „száz ötven árkusból álló” munkái kinyomtatására gyűjtötte, s így kérte a további támogatást:

„ha tsak öt száz Exemplárokban akarnám is ki adni, alkalmasint a mostani időhöz képeest, három ezer öt száz forint kívántatik, [...] fő tzelom elő mozdítását ajánlom minden jó szívű Hazafiának, azzal a hozzá adással, hogy közönségesen tíz forint elő fizetéssel [...] Neveiket, Lakhelyeket a mellett kis Jegyző Könyvembe tulajdon kezeikkel bé írni ne terheltessenek.”⁵⁵

A felsorolt mecénások – köztük Eger, Lipa, Kunszentmárton és Hódmezővásárhely városa – egyike sem adott tíz forintnál kevesebbet; 12 és 100 forint közötti összeget tizenhatalan fizettek. Az így összegyűlt viszonylag nagyobb összeg ösztönözhetette esküdt írnoki munkája abbaahagyására és további kéziratái kiadására. Az 1808–1810 között megjelent húsz nyomtatvány egyedülálló a tekintetben, hogy hiánytalanul olvashatók rajtuk az impresszum adatok.

A mecénatúra e szakaszában az előfizetési rendszeren kívül egy-egy alkalommal előfordult, hogy több pénz is kapott egy személytől, egy összegben. 1809-ben például Grassalkovich Antal szegvári főispáni beiktatásának megverselését

⁵⁴ FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poéta*. Szegeden, 1808. Grün Orbán betűivel. 53–56.

⁵⁵ Uo. IX–X.

„100 Forint jutalom” követte.⁵⁶ A nyomtatványok tanúsága szerint sikerei felbátorították Farkast arra, hogy megpróbáljon állandó mecénást keresni. Például úgy, hogy valahol házi poéta legyen, s közben folytassa vándor életmódját. Erre a szerepre azonban érthető módon senki nem vállalkozott.

Az *Apolló kis rósáskertje* című, verses ajánlása szerint „Kraszna Horkai, és Szent Királyi Gróf Andrási István” által mecénált, Kassán 1810-ben kinyomtatott munkájában a mottó már érzékelteti, hogy Farkas tudta: lényegében alamisznát kap, mint a koldusok, s ezt becsülnie kell:

„Alamisnát szoktak adni koldulóknak,
Szállást, és Vatsorát az úton járónak
Derék discretiót a jó vers Irónak.
Jutalma van Menyben mind a három jónak.”⁵⁷

1810-ben már négy csoportba sorolta a mecénásokat („Heroicus, Criticus, Morosus, Larvatus”), azaz a ritkábban pénzt adók köre a „haragos adakozók”-kal bővült. Az utolsó három típus az oda tartozók viselkedésének oka szerint két további csoportot foglalt magában: a „természettel fösvények”-et és az „igen rosszsz ízlésűek”-et („incapaxok”). Az igazi mecénásnak Farkas szerint négy tulajdonsággal kell bírnia: 1. okosság és bölcsesség, 2. „vagyonnyának, s pénzinek kell lenni”, 3. legyen tudománya, 4. szeressék [az írókat] és tartsanak ki a poéták mellett.

Több olyan esetet is megverselt, melyekben a név feltüntetése nélkül mutatta be a nem adakozókat. „E-rben” [= Eger] találkozott egy „Gróffal”, akitől állítólag „Titkossa” útján kapott elutasító levelet:

„De vólt azon levél illy motskokkal tele:
Kaszád alá Farkas erszényem kívánod!
Nem éred el tzélod ha mindjárt is bánod,
Mert nem vagy Hazádhoz semmi használással
Szép idődet töltöd el tsak kborlással.”

Védekezéséként és ellenpéldaként a „Fel kelő Nemes Magyarok Érdem Koszorúja” című, nyomtatásban eddig ismeretlen munkájának keletkezési körülményeit verselte meg. Eszerint a „felkelő” nemesek 1809-ben unatkoztak a Pest alatti „nagy Lóger”-ban, s bár az olvasást kedvelők magukkal vitték könyveiket, „Hogy inkább tölthessék az üress órákat, / Pénzen is meg vették a szép Poétákat”. Farkas ilyen tábori poétaként írta meg munkáját a nemesi felkelésről, melyben a tisztek és a négy vezér örömeiket lelték, „Igy azt öt száz forint jutalom követte”.⁵⁸

⁵⁶ FARKAS András, Berei: *Fő méltóságú Gyaraki Grassalkovich Antal úr ő hertzezségének [...] Tsongrád Vármegyének fő – ispányi székebe bé iktató gyűlése*. Szegeden, [1809.] Grün Orbán betűivel. 9.

⁵⁷ FARKAS András, Berei: *Apolló kis rósáskertje*. Kassán, [1810.] Fűskúti Landerer Ferentz betűivel.

⁵⁸ Uo. [1]_{7v-8r}, 3., 12–13.

Több előkelő mecénását újra és újra versbe foglalta; 1810 után – úgy tűnik föl – jobbra már csak önreklámból. Többször ismételte, hogy Ferenc király „minap” száz forintot küldött neki, azonban e tény közlése után csak a régi, jó-részt már halott mecénásokra – Sándor Lipót nádorra, József nádorra, Batthyány József érsekre – emlékezett. 1811-ben a *Hazai tudósítást* az „Arany Poesist kedvellő Mecénások”-nak ajánlotta, de mecénásai jegyzékét csak 1819-ben tette közzé újra.⁵⁹

III. Pénzszerzési elképzelései többé nem válhatták be a hozzájuk fűzött reményt, amikor 50. születésnapja előtt gyökeres változtatást akart végrehajtani életében. Három pontban összefoglalt terv alapján lemondott a poéta névről, s azt – mint a Berei előnevet Szinyeire – felcserélte „Könyv áros”-ra.⁶⁰ A kiadási költségek biztosítására 1819/20-tól minden eszköz és lehetőség elfogadhatóvá vált számára: a mecénások adakozása éppúgy, mint a nyomtatványok eladásából befolyt haszon, s nem utolsósorban a koldulás egy-egy munkája felkínálásával.

A *Kis ítélet* Toldalékjában egy befejezetlen mecénási listán mindössze tizenhat név szerepel. A listát Farkas utólag kézzel javította, s ráírta: „Ezen Pesti Polgárok Nevei külön fognak fel jegyeztetni”.⁶¹ Az ugyancsak 1819-ben megjelent *Patens* első változatában a korábbihoz hasonló, de annál sokkal alázatosabb hangú próbálkozás olvasható a mecénások megnyerésére:

„kérem [...] a [...] jó szívű Hazafiaktól, és jó gondolkozású okos Uri embertől; száz nyóltvan árkusból álló eredeti kéz írásaim nyomtattatása és négy-ezer forintból álló költségem pótolása [...] végett méltóztassanak magokat jól tévőim közzé szám-láltatni, és bódogulásomban meg egyezni [...] a Mágns Urak, és a tehetősőbb Ne-mesek 10 forint a kisebb tehetségűek 5 forint elő fizetésre és fel segéllésre érdemessé tenni ne terheltetnének [...] Uri Neveiket, és szíves ajándékaikat, Nagy és kis Jegyző könyvbe fel jegyezni méltóztassanak. Költ Vátzon, October 26 dikán 1819. Szinyei Farkas [...]”.⁶²

Ezt követően a *Patens* hosszabb változatának végén újra feltűnnek a mecénások nevei. A „Fő Papi Rendek” alatt nyolc, a „Világi fő Rendek” után tizenhárom név olvasható összeg jelzése nélkül, majd néhány oldallal később a lista folytatódik a tíz-tíz forintot „előre fizető Urak” felsorolásával: Bécsből három (köztük a „Királyi Úrfiak nevelője”, Görög Demeter), Pozsony vármegyéből tizenhárom (köztük Jordánszky kanonok), Pest megyéből hat (köztük „Sághi Ferentz Typogra-phia Curatora Budáról”) személy található. Az öt forintot előre fizetők száma mindössze négy, s ők kivétel nélkül Pozsony vármegyeiek voltak. A pénzüsszeg-gel felsoroltak közül csak ketten adtak többet tíz forintnál: Perényi Imre püspök, nagyszombati plébános 50, Benyovszky János kanonok 40 forintot.⁶³ Az így

⁵⁹ [FARKAS András]: *Hazai tudósítás*. Posonyban, 1811. Karoly Gáspár Snischek betűivel.; [Uő.]: *Kis ítélet*. H. n. [1819.] ny. n.

⁶⁰ [FARKAS András]: *Patens* [...]. H. n. [1819.] ny. n. 19.

⁶¹ [FARKAS András]: *Kis ítélet*. H. n. [1819.] ny. n.

⁶² [FARKAS András]: *Patens* [...]. H. n. [1819.] ny. n. 5.

⁶³ [FARKAS András]: *Patens* [...]. H. n. [1819.] ny. n.

biztosított 310 forint alig 8%-át tette ki annak, amire Farkasnak saját bevallása szerint szüksége lett volna.

Az egyik 1820-ban megjelent, egyetlen roncsolt példányból ismert kiadvány végén az autográf szerzői bejegyzésben Farkas további felvilágosítással szolgál előfizetési rendszere működéséről:

„Reversalis. A kik 5 Ftot elő fizetnek, kapják ebben az 1820ban. – 1. az Uj módi Mi Atyánkot 2. G. Beleznay Koporsói verseit, és a Testamentom tételének törvényes meg táfolását. Triumvirt. – az az 3 SzövetségeseK Könyvét. A Templomban Egerben tsákány fokossal agyon ütettet Mészáros Kanonok Könyvét. Az utolsó ltelet vagy fel támadást tagadó gaz emberek táfoló Könyvét. Posonyi Uraimék a kik 5 Ft elő fizetessel fel segítnek a T. Ns Vármegye Házától fogják a nevezett Munkát meg kapni. Tekintetes [?] János Urhoz fogja a szerző azokat küldeni Püspök Vátz Városából. – Költ Posonyban. M[?] 26dik napj. 1820. Szinyei Farkas mk. Tekintetes Róth Kapitány Urnak alázatos tisztelettel nyújtja a szerző Olvastasson a leg utolsó levelen a kéz írása, vagy Reversalisa az Authornak.”⁶⁴

Eszerint Farkas folyamatosan számon tartotta az előfizetőket és rendszeresen eljuttatta nekik nyomtatványait.

Később is jelentetett meg „mecénási” listát, mint például 1825-ben a *József császár hoz [!] más Világra irt Levél* végén. A „Lectores Benevoli Authoris” című latin nyelvű felsorolásban már nincs főrangú személy, a többnyire vármegyei hivatalnokok, katolikus papok és városi polgárok között két professzor neve mellett ott olvashatjuk két, insignis poetának, illetve poeta laureatusnak nevezett személy, az egyik Kisfaludy és Balla Károly nevét. A legvégül közölt observatióból megtudjuk az adományok mértékét: a tehetősebbek 5 forintot, a többiek, így a „Sacerdotes, et Capellani” 1 forintot adtak, „in Bancali”.⁶⁵ Az egyre szerényebb összegek jól érzékeltetik a koldussá lett, önmagával újat kezdeni már nem tudó Farkas szűkülő lehetőségeit.

A *Halotti és menyegző versek* borítékcímmel, valószínűleg Miskolcon 1824-ben megjelent nyomtatvány végén „Zárolék” címen közölte „Az örök illatu Rósák, és Virágok 3 első Darabjainak kiadására” Bihar és Borsod vármegyéből tíz és öt forintot, valamint Miskolcra 2 forintot előfizetők nevét.⁶⁶ A földrajzi megoszlás mutatja Farkas egyre szűkülő mozgásterét, a jelzett mű pedig – melyből hasonló címvariánsokkal 1810–1820 között legalább öt változat ismert⁶⁷ – minden

⁶⁴ [FARKAS András]: *Rósa hartz vagy Farsangi ének*. H. n. [1820] ny. n.

⁶⁵ „Sp. D. Kis Faludy Insignis Poeta, Sp. D. Carolus Balla Capit. Comit. Pestiensis, et Poeta Laureatus” FARKAS András, Szinyei: *József császár hoz [!] más Világra irt levél és a Beteg halott [...]*. Posenban és Vátzon, 1825. ny. n.

⁶⁶ BUJDOSÓ [FARKAS] András: *Méltóságos L. B. Fishcer [!] István egri érsek [...] Sirhalmi Versei [...]*. H. n. [1824.] ny. n.

⁶⁷ FARKAS András, Berei: *Apolló kis rósáskertje [...] Örök illatú Virágokkal kedveskedik szeretőinek*. Kassán, [1810.] Fűskúti Landerer Ferentz betűivel.; Uő.: *Örök illattal szagoskodó poétai virágok, mellyekkel kedveskedik szeretőinek*. [Pozsony, 1812. Snischek Károly Gáspár.]; Uő.: *Örök illatú poétai virágok, mellyekkel kedveskedik Szeretőinek*. H. n. [1816.] ny. n.; Uő.: *Örök illatú*

valószínűség szerint azonos egy már korábban megjelent összeállításokból tervezett, de ki nem nyomtatott munkával. A felsorolt adatok arra utalnak, hogy élete vége felé Farkas a meg nem jelent, s talán meg sem írt műveire is pénzt kért és gyűjtött a megélhetés reményében.

Vándor életének utolsó színhelyei közé tartozott Szombathely és Győr. 1827-ben a valószínűleg őt is segélyező szombathelyi „Szegényeknek, és betegeknek gyámolítására öszve állott [...] Phileutropica Társaságot”, 1828-ban pedig az új esztendőt köszöntötte.⁶⁸ A művek bibliográfiai számbavétele igazolja az életrajzi adatot, mely szerint innen Farkas Pozsony és Buda érintésével, súlyosan betegként költözött haza, Hódmezővásárhelyre, ahonnan nem indult újabb vándorútra, s több könyvet nem nyomtatott ki.

Cenzúra

Farkas András igyekezett betartani a könyvkiadás szabályait, s – tekintettel mecénásaira, olvasóira és a kiadványok eladhatóságára – cenzúráztatni megjelentetésre szánt kéziratait. Az eddig számba vett több mint száz kiadvány egyötödében olvashatók a cenzúrával kapcsolatos adatok. Ezek – három kivételtől eltekintve – tartalmazzák a cenzor nevét, az engedély kiadásának helyét és idejét. Egy alkalommal az engedélyre váró kézirat versírásra ihlette a cenzort, s a ki nyomtatást a vers közlésétől tette függővé. Valószínű, hogy Farkas engedélyeztette azon kiadványok többségét is, amelyek nem tartalmaznak cenzori engedélyt. E nyomtatványokban is fellelhetők ugyanis a cenzúrázás nyomai, így például az „itt valami rostában maradt” és más hasonló kifejezések, vagy az utólagos jóváhagyást jelző bejegyzés. A cenzori engedélyeket az életrajzi adatok tanúsága szerint rendszerint Farkas tartózkodási helyein vagy azok közelében keltezték. A kiadványokban a megjelentetést engedélyező szövegrész legtöbbször a címlap hátoldalán, néhányszor a címlapon, egy-két alkalommal a mű egy későbbi helyén vagy a mű után olvasható.

Az 1794–1804 között eddig számba vett tizennégy nyomtatvány közül hat tartalmaz imprimatúrát. Az elsőt Matthias Rhietaller valószínűleg Budán, a másodikat Eszterházy Nepomuk János Kolozsvárott engedélyezte.⁶⁹ 1800–1804 között négy approbatiót adott Alexander Ragázy királyi könyvrevizor Budán. Az engedélyek egy része több évvel megelőzte a megjelenést: az 1801-ben kinyom-

poétai virágok, mellyekkel kedveskedik Szeretőinek. H. n. [1816.] ny. n.; FARKAS [András], Szinyei: *Poétai Virágok mellyeket nyújt a poéta szeretőinek [...]*. H. n. Ezer nyolct száz huszadikban ny. n.

⁶⁸ FARKAS András: *Fő méltóságú Hertzeg Batthyáni Batthyán Fülöp [...] örökös fő-ispányi hivatalába béhelyeztetése Szombathelyen 1. Octoberben 1827-ben.* H. n. [1827.] ny. n. 8.; (Uő.): *Uj Esztendő Köszöntés.* H. n. [1828.] ny. n.

⁶⁹ FARKAS András: – *pokolbéli útazása.* Pesten, 1794. [Füskúti Landerer Mihály]. A címlap hátoldalán.; Uő.: *Páratlan és példát nem esmérő [...]* N.Károlyi szék építő gyűlés. Kolosváratt, 1794. Ref. Kol. Bet. A címlap hátoldalán.; Vö. még: V. ECSÉDY: *i. m.* (12. jegyzet) 266–278.

tatott *Pannónia szomorúsága* kézírata 1797. április 30-án, a *Menny-Ország felé-
való útazása* 1798. július 30-án kapott imprimatúrát.⁷⁰ Ha egy tervezett munka
két kötetben, önálló impresszummal jelent meg, Farkas elegendőnek vélte engedé-
lyeztetni az első rész kéziratát.⁷¹ Ebben az időszakban a szövegében módosított
második kiadásokra⁷² sem kért új nyomtatási engedélyt.

Az 1804–1811 között megjelent mintegy harminc nyomtatványban csak ritkán,
a Grün Orbán szegedi nyomdájából kikerültekben pedig egyetlen esetben sem
található nyomtatott cenzori engedély. A *Lói-Tanáts* valószínűleg 1804-ben Sze-
geden, Grün Orbán nyomdájában készült, egyik példányának címlap előtti lapján
azonban egykorú kézírásos bejegyzés tanúsítja az engedély meglétét: „804. Rev.
Libr. No. 4. ad 9728.1.”⁷³ Ez a példány feltehetően Farkasé lehetett, aki e bejegy-
zéssel bizonyíthatta munkája törvényes megjelentetését. Lehetséges az is, hogy
a Grün Orbánnál készült nyomtatványokra nem a szerző, hanem a nyomda kért
engedélyt.

Ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy a cenzorok egyaránt olvasták ezen
időszak impresszummal és e nélkül megjelent nyomtatványait. Többször feltűnik
ugyanis a kéziratban még szereplő szövegrészek hiányára utaló „rostában maradt”
kifejezés valamelyik változata. A *mecénás és a poéta* első, rövidebb változatában
a 12. lapról megtudjuk, hogy a Németi Pál szentesi tartózkodását megörökítő „His-
toriája most a rostába marad”, a 24. lapon pedig egy másik bejegyzés figyel-
meztet a nem teljes közlésre:

„Ezekből még Múzsám sokat ki felejte!
Miket a rostának ritkája el ejte!”⁷⁴

A munka hosszabb, Grün Orbán nevével megjelent változatából is hiányoznak
ugyanezek a szövegrészek. Feltűnő azonban, hogy a „Németi Pál szentesi tar-
tózkodása” című rész mellett további kihagyott részek találhatók: „Mint Német
Pált Szentesre, Borbély Ferentzet Mindszentre, Dús Istvánt Szegedre. Ezeknek
a Históriajok most a rostában marad”.⁷⁵ Itt egyaránt gondolhatunk a bővebb vál-

⁷⁰ FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Budán, 1800. Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel. A címlap hátoldalán.; Uő.: *Pannónia szomorúsága*. Budán, 1801. Nyomtatott Özvegy Landerer Katalin betűivel. A címlap hátoldalán.; Uő.: *Pannónia öröme*. Mellyet most másodszer adott ki – . Szegeden, 1803. Nyomtat. Grün Orbán betűivel. A címlap hátoldalán.; Uő.: *Menny-Ország felé-
való útazása a pokolból ki-szabadult Izének*. Szegeden, 1804. Nyomtat. Grün Orbánnál. A címlap hátoldalán.

⁷¹ [FARKAS András, Berei]: *Felséges József Antal Magyar-Ország Nádor Ispánnya mennyegző-jének folytatása*. Második könyv. Budán, [1800.] Özvegy Landerer Katalin betűivel.

⁷² Így például: FARKAS András, Berei: *Pannónia öröme*. Mellyet most másodszer adott ki – . Szegeden, 1803. Nyomtat. Grün Orbán betűivel. A címlap hátoldalán.

⁷³ FARKAS András, Berei: *A Lói-Tanáts*. Szegeden, [1804.] Nyomt. Grün Orbánnál. A bejegyzést őrző példány: Budapest, Egyetemi Könyvtár (= BEK) Hd 237.

⁷⁴ FARKAS András: *A mecénás és a poéta*. H. n. [1808.] ny. n.

⁷⁵ FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poéta*. Szegeden, 1808. Grün Orbán betűivel. 21., 52.

tozat ismételt cenzúráztatására, illetve Farkas „önreklámozására”, amellyel fel kívánta kelteni olvasói figyelmét.

Ennek az időszaknak mindössze két, 1808-ban Egerben, illetve Pesten készült kiadványában szerepel imprimatúra. A *Mennyegzői inneplés* egri kiadását Madarassi Ferenc cenzúrázta Budán, s ugyane mű pesti kiadásában a valószínűleg a már korábban közölt engedélyre visszautaló, „Cum approbatione Censurae Caesareo Regiae” szöveg olvasható.⁷⁶

Az önálló bibliográfiai egységet alkotó, de nyomtatott szöveget nem tartalmazó, rézmetszetes összeállításokon kívül 1812–1829 között a kiadványok egynegyed részébe nyomtattak cenzúráztatásra utaló szöveget. Ezek formája többféle. A korábbiaktól eltérően a magyar nyelvű általános megfogalmazást – „A Felsőbbeknek engedelmeivel” (például 1812, 1816, 1825) – kivétel nélkül a címlapra helyezték el.⁷⁷ Az eleinte még latin nyelven közölt, részletező imprimatúrát 1821-től elkezdte felváltani a magyar nyelvű cenzori szöveg. Esetenként megtalálható az egy-egy mű újabb kiadására vonatkozó engedély is: „Meg-engedtetik az újra nyomtatása Bőjtmás Hava 19-dik Napján 1821. Barkovits István, m. k. Helybéli [Nagykároly] Királyi Könyvvizsgáló.”⁷⁸

1822-ben hosszú, nem szokványos szövegű, latin nyelvű imprimatúrát kapott *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége [...]* című nyomtatvány. A Bécsben Rudnay Sándor esztergomi érseknek is bemutatott kéziratot Márton József távollétében Májer József székesfehérvári kanonok cenzúrázta, s az engedélyhez csatolták a bécsi könyvrevizor igazgató, „Sártory” engedélyét is.⁷⁹ A körülményes approbálás egyik oka a mű Napóleon-ellenes éle, szatirikus hangvétele, a másik a kötetnek a napóleoni időszakról szóló, politikai vonatkozású írásokat összegyűjtő jellege lehetett. Az 1820. május 20-án Bécsben kelt engedélyre történő hivatkozás – mint arról korábban szó esett – a *Victoria Parisiensis* címen 1814-ben első kiadásban megjelent munka egy későbbi, részben változott szövegű és

⁷⁶ FARKAS András, Berei: *Mennyegzői inneplés*. Egerben, 1808. Érseki Oskola Betüivel. 16.; Uő.: *Mennyegzői inneplés*. Pesten, 1808. Trattner Mátyás Betüivel. 16.

⁷⁷ Így például: FARKAS András, Berei: *Diétai elmélkedések mellyeket Posonyban 1811-dikben Szent Jakab Hava és a több következő Hónapokban édes hazája mostani környül állásai közt az ország gyűlése alatt fel-jegyeztetett*. Hód vize partján született –. A Felsőbbeknek engedelmeivel. (Pozsony, 1812.) [Snischek Károly Gáspár].

⁷⁸ FARKAS [András], Szinyei: *Az Úr imádsága magyarázatja a köznép lelki hasznára*. Nyomtatott Nagy-Károlyban, [1821.] ny. n. []_{IV}

⁷⁹ „Decantatio Victoriae Parisiensis in laudem Augustae Domus Austriae, et Restauratoriae Sedis Strigoniensis in gaudium Celsissimi Principis Alexandri Rudnay in Altissimo loco simul praesentatae Viennae 8 Maii 1820. Per Andream Farkas Authorem. – Indulgentia In absentia Clarissimi D. Iosephi Marton, in editione de tribus Foederatis ad Politicam Directionem sane spectante, et ad me pro Revisione officiose transmissa, nullum contrarium video, et in omnibus punctis approbari. Super eo bona fide refero Majer m. p. Canonicus. – Ex Indulgentia Benigna Superiorum libere imprimi potest. Viennae 8 Maii 1820. Sártory m. p. Librorum Revisoratus Supremus Director.” FARKAS [András], Szinyei: *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége [...]*. Szegeden, [1822.] Nyomtatott Grün Orbán betüivel. A címlap hátoldalán.

eltérő című kiadásából is ismert.⁸⁰ A *Herósi Dallok*ban a cenzori szöveghez három további részlet kapcsolódik: 1. a címlapon „A Felsőbbeknek engedelmével”; 2. a címlap hátoldalán „Sártory” engedélye után a „Reimpressio admittitur. Magno-Karolini 19. Martii 1821. Stephanus Barkovits, m. p. Censor Libr. Regius.”; 3. ugyanott egy újabb „Reimpressio admittitur. Magno-Varadini 4. Junii 1821. Ladislaus Gedeon, m. p. Reg. Libr. Revisor” kitétel olvasható. A többszörös engedély jelzi, hogy Farkas – saját szerzeményeihez hasonlóan – gazdaságosan használta fel az imprimatúrákat. A kettős reimpressio-engedély összefügg a kiadvány kettős nyomdahelyével, valamint azzal a körülménnyel, hogy sem a Helytartótanács, sem a helyi cenzorok nem nézték jó szemmel a nevét önkényesen megváltoztatott Farkas tevékenységét.

Az imprimatúrát tartalmazó, jelenleg ismert utolsó kiadvány 1829-ben jelent meg Budán a nyomda megnevezése nélkül.⁸¹ A „Harmadik meg-jobbított, és bővített kiadás”-ként feltüntetett nyomtatvány valójában *G* B**** S*** Koporsó Verseinek* utolsó, hatodik kiadása. Az engedély 1819. július 16-án kelt Budán (Michael Aloysius Trenka aláírásával), s először a munka Landerer Anna betűívével és költségével megjelöltetett 1819-es budai kiadásában tűnik fel.

Az „imprimatur”, „imprimi potest”, „sajtó alá bocsátatik”, „kinyomtatását helyben hagyta” kifejezések között mindössze egyszer találkozunk a rövid „vidit” megjegyzéssel, mely a dátummal („Sabariae 29 Oct. 1827.”) és a cenzor nevével („Franciscus Horváth, Censor Librorum Regius.”) együtt szabályos imprimatúrának számított.⁸² A Miskolcon, Budán, Nagyváradon, Bácsban, Vácott és Szombathelyen keltezett nyomtatási engedélyek mutatják Farkas András mozgékonyágát, s önmagukban is igazolják, hogy a cenzori engedélyeket általában a szerző maga szerezte be, tartózkodási és nyomdahelyeinek függvényében.

A legsajátosabb engedélyt Farkas Miskolcon kapta Szabó Romanustól: „Ezen munka a sajtó alá bocsátatik; de úgy, hogy ezen fentebb irt Censori versek is kinyomtatódjanak. Miskoltz. 21 Aug. 1824.”. A cenzori vers ironikus hangon bírálja a címnek megfelelően halotti (Fischer István egri érsek, 1822; Vay József, 1823; Vay Judit, 1824; Lónyay Gábor, 1824) és menyegzői (Frim János egri kanonok megáldotta szülei, id. Frim János és felesége házasságkötésének ötvenedik évfordulóját, 1824; Balog Ferenc és Barkasy Zsuzsanna; Füzy István és Barkasy Johanka) verseket, valamint ráadásként főispáni köszöntőt (1810) és az új miskolci bíróság épületét avató verset (1811) felölelő kiadvány vegyes összetételét, nyelvi keresettségét, s találóan és szellemesen összegzi Farkas poétai módszerét. Íme a vers teljes terjedelmében:

⁸⁰ FARKAS [András], Szinyei: *Herósi Dallok [...]*. Nagy-Károly–Nagy-Várad, [1821.] ny. n.

⁸¹ FARKAS [András], Szinyei: *G* B**** S*** Koporsó Versei [...]* Irta Hód–viz parton Szinyei Farkas. Harmadik meg-jobbított, és bővített kiadás. Budán, 1829. ny. n.

⁸² FARKAS, Andreas: *Valedictio a statibus, et ordinibus Regni Musae diaetalis et Sanctio actorum diaetalium Posonii 18-va Augusti 1827. celebrata*. H. n. [1827] ny. n.

Censori Versek

Conveniunt rebus nomina saepe suis.

Bujdosó Andrásnak bujdos az esze is,
 Eszével vándorol, bujdosó verse is.
 Jobb is ha bujdosik, mert egy helyen, noha
Kazlakat verselne, el nem élne soha.
 De egy helyről, tárgyról változván az Ének.
 Csak akad verselni való az eszének.
 Száraz gondolatít ötöli, hatollya,
 Pegazus alatta úgy repül, ha tolyla.
 S ha nagy ügyel bajjal meg áll egy hantsíkon
 Azt gondollya szegény hogy már a Helikon
 Szentelt tetejében a bölts kilenz Szűznek,
 Újjai, számára koszorúkat fűznek.
 Itt is az élőket mind egybe keveri,
 Majd a holtakat is sirjokból felveri.”⁸³

Farkas egy következő munkájának ismét Szabó Romanus volt a cenzora, aki azt minden kifogás nélkül engedélyezte.⁸⁴

A kinyomtatott munkák utólagos cenzúráztatásának gyakorlata sem lehetett idegen Farkastól. Valószínű, hogy megfelelő indoklás esetén a cenzorok ilyenkor sem utasították el a szerzőt. Az utólagos cenzúra lehet az egyik oka néhány nyomtatvány sajátos csonkaságának. Ha egy kiadásból egyaránt fennmaradtak teljes és megcsonkított példányok, jelzik a gyakorlatot, hogy Farkas a kinyomtatás után azonnal, az utólagos revizori engedély beszerzése előtt elkezdte terjeszteni munkáit, majd a még el nem adott példányokból a cenzori elvárásnak megfelelően egyszerűen kivágta a nem engedélyezett részeket. A kivágott lapokat esetenként más oldalak beragasztásával pótolta.⁸⁵

Farkas rézmetszetekből összeszerkesztett, utolsó kiadványain érthető módon nincs cenzori engedély, mivel azok nem minősültek szigorúbb értelemben véve nyomtatványoknak.

A megjelenés körülményei

Farkas András munkáiban általában maga tudatta olvasóival, hol és mikor készítette műveit. A készítés helyszíne azonban rendszerint nem azonos a kinyomtatás helyével. A nyomtatványok megjelenési körülményeinek együttes vizsgálata egyrészt lehetővé teszi a szerző kiadói stratégiájának további megismerését. Más-

⁸³ BUJDOSÓ [FARKAS] András: *Méltóságos L. B. Fishcer [!] István egri érsek [...] Sirhalmi Versei [...]*. H. n. [1824.] ny. n. ***_{4v}.

⁸⁴ [FARKAS András, Berei]: *Tekintetes Nemes Borsod Vármegye tiszt-választó és Tek. Bihar Vármegye beiktató Gyűlése [...]*. H. n. [1825.] ny. n. A címlap hátoldalán.

⁸⁵ FARKAS András, Berei: *Diétai elmélkedések*. [Pozsony, 1811. Snischek Károly Gáspár].; Uő.: *Diétai elmélkedések*. (Pozsony, 1812.) [Snischek Károly Gáspár].

részt lehetőséget ad egy „önfinanszírozó”, „mobil” szerző életműve időbeli alakulásának áttekintésére. A megjelenési körülmények időbeli alakulása ismételten felhívja a figyelmet az életmű már eddig is kirajzolódott fordulópontjaira.

Az impresszumban megjelenési évet nem tartalmazó nyomtatványok – elsősorban Farkas közlékenységének köszönhetően – viszonylag nagy pontossággal datálhatók. Mindössze két, bibliográfiában és biográfiában egyaránt nyilvántartott, korábban példány alapján ismert, ma azonban ismeretlen nyomtatványt nem sikerült beilleszteni a kiadványok kronológiájába.⁸⁶

A hasonló, azonos vagy teljesen eltérő címeken megjelent, ám tartalmilag összetartozó kiadványok – mint arról korábban szó esett – csupán nagy megszorítással, a tartalmi vizsgálatban külön részletezendő szempontból nevezhetők egy mű különböző kiadásainak. A címadatok csak ritkán jelzik a második vagy többedik kiadás tényét. Új kiadásnak a szerző csak azt a munkáját minősítette, mely azonos, esetleg közel azonos címen – a szöveg azonosságától függetlenül – egyszer már teljesen elfogyott. Ezért a megjelenési adatok számbavételében eltekintettünk az új kiadás fogalmától, s minden nyomtatványt önálló egységként értékeltünk.

I. 1808 előtt nem ismerünk olyan nyomtatványt, amelyen ne szerepelne megjelenési hely. A mintegy húsz kiadvány időrendben a Pest – Kolozsvár – Pest – Buda – Pozsony/Pest – Szeged – Buda – Vác nyomdahelyeken készült. A kolozsvári Ref. Kollégium Nyomdájában és a váci Gottlieb nyomdában mindössze egy-egy munka látott napvilágot. Ebben az időszakban a szerző tartós nyomdai kapcsolatot alakított ki először a Landerer családdal (Landerer Mihály, özvegy Landerer Katalin, Landerer Anna), majd Grün Orbánnal. Farkas első nyomtatott munkáját Landerer Mihály nyomtatta ki Pesten 1794-ben, a magát kiadóként feltüntető szerző, illetve mecénásai költségén. A nyomda pontos meghatározását a *Magyar Hírmondó* 1795. évi első száma és egy Dianovszki János *A fiak neveléséről* című munkájához illesztett Landerer-féle könyvjegyzék tette lehetővé.⁸⁷

Valószínűleg Füskúti Landerer Mihály magyar nyelvre lefordított „román”-okat kiadó programjának része volt az *Elisas [...] Vermächtniss für ihre Tochter [...]* című, Wilhelmine Karoline von Wobeser nagysikerű *Elisa*-románját folytató, 1801-ben Lipcsében megjelent, ismeretlen szerzőjű munka lefordíttatása és kiadása. A fordítás elkészítésével Landerer Mihály bízhatta meg Farkas Andrást, ezért került a címlapra a „Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel” szöveg.⁸⁸

⁸⁶ [FARKAS András, Berei]: *Örökös illatú rósák és virágok, melyeket nyújt a poéta szeretőinek XII. darabban, rósaszín kötetben, rézremettségű képekkel, jobb rendbe szedvén, darabonként.* 1. darab. 2. kiadás. Posonyban, és Vátzon, é. n. ny. n.; FARKAS [András], Szinyei: *Helikoni virágok [...]*. H. n. é. n. ny. n.

⁸⁷ *Magyar Hírmondó* 1795. I. 24.; *Ezen [...] következő jeles Magyar Könyvek találatnak Füskúti Landerer Mihály [...] Könyv-Nyomtatójában.* In: DIANOVSZKI János: *A fiak neveléséről.* Pest, 1794. [A]_{8r}.

⁸⁸ FARKAS András (Ford.): *Elisa testamentoma a maga kedves leányához [...]*. Posonyban és Pesten, 1803. Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel.

Míg a Landerer nyomdákkal vissza-visszatérő volt Farkas munkakapcsolata, Grün Orbán szegedi nyomdájával 1803-tól folyamatosan dolgoztatott – valószínűleg hitelbe is, amint arról Farkas 1808. évi már idézett beadványa tanúskodik.⁸⁹ A váci Gottlieb nyomdában 1807-ben jelent meg először műve, melyet csak jóval később követett újabb.

Az időszak nyomtatványai viszonylag pontosan köthetők a megjelenési helyekhez, s datálásuk sem okoz különösebb nehézséget. Farkas kiadványai ekkor kisebb-nagyobb szünetekkel rendszeresen jelentek meg: mindössze 1795–1797 között, valamint 1802-ből és 1806-ból nem ismerünk egyetlen kiadványt sem. Az egy évben megjelent legtöbb munka három; ennyi készült 1799-ben, 1803-ban és 1805-ben, ami bizonyítja a folyamatos és egyenletes megjelenést.⁹⁰

II. 1808–1810 között hirtelen megnőtt a kiadványok száma: három év alatt több nyomtatvány készült, mint a korábbi tizenhárom évben összesen. Ez egyrészt a mecénásokkal kiépített jó kapcsolatra, másrészt Farkas szabadidejének megnövekedésére vezethető vissza, ami összefügghet írnioki munkahelyének feladásával. Az időszak első és utolsó nyomtatványa ismeretlen helyen és nyomdában készült. A *mecénás és poéta* című, feltételezhetően 1808-ban megjelent munka első, rövidebb változatában az utolsó datált esemény 1807. augusztus 13-hoz kapcsolódik, amikor Farkas segély (subsídium) címén száz rajnai forintot kapott a császári-királyi fenségtől, s ezt az „Author Poéta” a budai várban vette át. A megverselt esemény datálása (1810. március 5.) alapján feltehetően 1810-ben készült utolsó nyomtatvány Napóleon és Mária Ludovika esküvőjéről szól, ennek jelentősen kibővített változata 1811-ben jelent meg *A Párisi inneplés* címen.

A korszak ismert nyomdahelyei időrendben: Eger – Pest – Szeged – Pest – Szeged – Pest – Kassa. A periodikusan visszatérő Pest Farkas vándor életmódjának egyik központja, ahol ebben az időszakban Trattner Mátyásnál jelentek meg munkái. Farkas Egerben az „Érseki Oskola Betűivel”, Kassán Landerer Ferencnél nyomtattatott. A munkák közel 60%-át Grün Orbán jelentette meg Szegeden. A kiadványszám hirtelen megnövekedését a császári-királyi támogatás mellett a mecénásoktól ekkor kapott, korábban már részletezett nagyobb összeg (1253 forint) magyarázza.

A három év mindegyikében egynél több nyomtatványt sikerült számba venni. Csökkenő arányuk világosan jelzi Farkas pénzének gyors elapadását: 1808-ban a három év össztermésének 68, 1809-ben 18, 1810-ben 14%-a jelent meg. A rendszeresen megadott, viszonylag teljes impresszum-adatok mutatják a kiadói tevékenység zavartalanságát.⁹¹

III. A rövid ideig tartó, valószínűleg elsősorban kiadásokkal, semmint bevételekkel jellemezhető időszakot 1810 után az eladósodás korszaka követte. Bár az 1811–1818 közötti nyolc évben közel ugyanannyi munka jelent meg nyomtatásban, mint az első tizenháromban összesen, a feltüntetett nyomdahelyek és

⁸⁹ SZEREMLEI: i. h. (2. jegyzet) 398–400.

⁹⁰ L.: KNAPP ÉVA: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

⁹¹ KNAPP ÉVA: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

nyomdák száma erőteljesen lecsökkent, s a korábbi tekintélyes nyomdák közül eggyel sem találkozunk. A mindössze két nyomda időrendben: a pozsonyi Snischek Károly Gáspár és a miskolci N. Szigethy Mihály. A hozzájuk kötődő kiadványok száma az időszak termésének 44%-át teszi ki, a többi nyomtatvány impresszum nélkül, esetleg a megjelenési év feltüntetésével jelent meg. 1818-ból egyetlen nyomtatvány sem ismert.

Az impresszum nélküli kiadványok többsége Napóleonnal foglalkozik, a továbbiak az *Arany A, B, C* és az *Örök illatú poétai virágok* két-két kiadásban.⁹² Ezeket az erősen változó terjedelmű munkákat hitelbe vagy pedig a ponyvafüzetek egy részéhez hasonlóan nyomdászsegédekkel, a nyomdatulajdonosok tudta nélkül olcsón készíthette.

IV. 1819-ben Farkas – egyelőre ismeretlen forrásból – ismét pénzhez, illetve nagyobb hitelhez juthatott. Ebből az évből eddig tíz nyomtatványt sikerült számba venni, ezek fele impresszummal jelent meg Vácon Gottlieb Antalnál, Budán Landerer Annánál és Nagyváradon. Az impresszummal megjelent munkák tartalmi szempontból eltérnek Farkas korábban megszokott műveitől, s összevethetők a korszak világi tárgyú ponyváival: két gyilkosságot verselnek meg. A két gyilkosság leírásából Mészáros György halála *Vérrel festett koporsó* címen egy, az ifjabb gróf Beleznay Sámuel apagyilkossága ebben az évben négy kiadásban jelent meg.⁹³ A minden valószínűség szerint jól eladható nyomtatványok előállításí költségeit maguk a nyomdák fizették, ezért olvasható az impresszumok egy részében a „[...] betűivel és költségével”⁹⁴ megjegyzés. A bevételből valamennyi juthatott a szerzőnek is, aki azt minden valószínűség szerint újabb munkák kinyomtatására fordította.

Az utóbbi kiadványokkal – mint már szóltunk róla – a *Patens* hosszabb változata⁹⁵ szerint Farkas ismételten megpróbált mecénásokat toborozni. Az 1819-re összegyűlt négyezer forint „pótlása” azonban – mint láttuk – nem járt sikerrel.

V. A rézmetszetekből összeállított füzeteket leszámítva 1820–1832 között jelent meg az életmű közel egyharmada. Közülük mintegy 60% impresszum nélküli kiadvány, ami jelzi a szerző további eladósodását és anyagi lecsúszását. Elsősorban jelentős adóssága ösztönözhetette Farkas megvalósíthatatlan elképzelését, hogy ötven éves fejjel költőből könyvkereskedővé képezze át magát.

⁹² FARKAS András, Berei: *Örök illattal szagoskodó poétai virágok [...]*. [Pozsony, 1812. Snischek Károly Gáspár]; [Uő.]: *Arany A. B. C. H. n.* [1815 után] ny. n.; Uő.: *Arany A, B, C. H. n.* [1815 után] ny. n.; Uő.: *Örök illatú poétai virágok, mellyekkel kedveskedik Szeretőinek.* H. n. [1816.] ny. n.

⁹³ FARKAS András, Szinyei: *Vérrel festett koporsó*. Vátzon, 1819. Nyomtatott Gottlfb Antal betűivel.; Uő.: *G.B.... S... Koporsói Versei*. Vátzon, [1819.] Gottlfb Antal betűivel és Költ.; Budán, 1819. Landerer Anna betűivel, és költségével.; Vátzon, [1819.] Nyomtatott Gottlfb Antal betűivel.; Nagyváradon, [1819.] ny. n.

⁹⁴ FARKAS András, Szinyei: *G.B.... S... Koporsói Versei*. Vátzon, [1819.] Gottlfb Antal betűivel és Költ.; Budán, 1819. Landerer Anna betűivel, és költségével.

⁹⁵ [FARKAS András, Szinyei]: *Patens a Haza fő-papjaihoz [...]*. H. n. [1819.] ny. n.

E korszak – részben magukból a kiadványokból ismert vagy nagy biztonsággal kikövetkeztetett – nyomdahelyei időrendben a következők: Bécs – Nagykároly – Szeged – Miskolc – Pozsony/Vác – Miskolc – Szombathely – Buda – Pozsony/Vác. A nyomdák megnevezése a kiadványokban meglehetősen ritka: a szegedi Grünön, a miskolci N. Szigethyn és a budai Landerer Annán kívül többet nem ismerünk. Ez a körülmény Farkas folyamatos nehézségein kívül mutatja azt is, hogy tartósabb nyomdai kapcsolatot ekkor már nem tudott kialakítani. 1820 után nem volt olyan év, amelyben ne jelent volna meg legalább egy nyomtatványa. A legtöbb, hat – mintegy búcsúzóul – 1827-ben látott napvilágot.⁹⁶

Áttekintve a nyomtatványok megjelenési körülményeit, úgy tűnik fel, Farkas kiadási gyakorlata 1810 körül kristályosodott ki. A művek viszonylagos tartalmi szegénysége és a gyorsan változó ízlés miatt azonban nem volt képes hosszabb ideig fenntartani a bevált pénzszerzési technikákat és az állandósulni látszó nyomdai kapcsolatokat. A Farkas által is foglalkoztatott nyomdák igénytelenebb munkákat éppúgy készítettek, mint igényesebbeket, s egyiktől sem volt idegen a durvább papírra nyomtatott, önálló címlevél nélküli, csupán címdallal megjelentetett ponyvafüzetek előállítás. A megjelentetés körülményei alapján megrajzolt pályaszakaszok lényegében egybehangzanak az életmű korábban vázolt időbeli alakulásával.

⁹⁶ KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.